

53 (02/2022)

MEMORIA

PAMIĘĆ • HISTORIA • EDUKACJA

**JEDNOSTKA WYWIADOWCZA "RITCHIE BOYS" OTRZYMA
NAGRODĘ ELIEGO WIESELA PRZYZNAWANĄ PRZEZ
MUZEUM HOŁOKAUSTU W WASZYNGTOWNIE**

**INAUGURACJA
PROJEKTU
„BEHIND THE
STAR”**

**MIĘDZYNARODOWY
KONKURS:
„MOJA PAMIĘĆ,
MOJA
ODPOWIEDZIALNOŚĆ.
W MOIM MIEJSCU”**

**„ŻYCIĘ KOLSKICH
ŻYDÓW SPRZED
LAT... ”
WYSTAWA**

**ODSŁONIĘCIE
POMNIKA OFIAR
HOŁOKAUSTU
W TALLINIE**

SPIS TREŚCI

**INAUGURACJA PROJEKTU
„BEHIND THE STAR”**

**MIĘDZYNARODOWY KONKURS:
„MOJA PAMIĘĆ,
MOJA ODPOWIEDZIALNOŚĆ.
W MOIM MIEJSCU”**

**JEDNOSTKA WYWIADU
RITCHIE BOYS
OTRZYMA NAGRODĘ ELIE WIESELA**

„ŻYCIE KOLSKICH ŻYDÓW SPRZED LAT”. WYSTAWA

**ODSŁONIĘCIE
POMNIKA OFIAR HOLOKAUSTU
W TALLINIE**

24 lutego 2022 r. nad ranem Rosja zaatakowała Ukrainę. Ten akt barbarii zostanie osądzony przez historię, a jego sprawcy – wypada mieć nadzieję – także przez Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości.

Stojąc w Miejscu Pamięci Auschwitz-Birkenau, nie sposób patrzeć w milczeniu, kiedy ponownie – wyłącznie z powodu obłąkanej pseudoimperialnej megalomanii – giną niewinni ludzie.

Wyrażamy całkowitą solidarność z obywatelami i mieszkańcami wolnej, niepodległej i suwerennej Ukrainy, a także ze wszystkimi Rosjanami, którzy mają odwagę przeciwstawiać się tej wojnie.

To moment, kiedy wolny i demokratyczny świat musi pokazać, czy wyciągnął lekcję z bierności lat trzydziestych ubiegłego wieku. Dziś widać wyraźnie, że jakiegokolwiek objawy obojętności stanowią zamię współwiny.

INAUGURACJA PROJEKTU „BEHIND THE STAR”

Uroczystości upamiętniające, takie jak na przykład Dzień Pamięci Ofiar Holokaustu, kierują naszą uwagę na zachowane zdjęcia z epoki Holokaustu oraz ich znaczenie dla upamiętnienia tamtych dni. W wielu przypadkach losy osób ujętych na fotografiach pozostają jednak nieznane. W związku z tym dział ImageLab holenderskiego laboratorium NIOD zainicjował projekt crowdsourcingowy Behind the Star (Co skrywa gwiazda) mający na celu odtworzenie historii życia bohaterów fotografii.

W czasie drugiej wojny światowej żydowscy obywatele Holandii byli izolowani od społeczeństwa, a z rąk narodowych socjalistów i innych działających na ich rzecz doznawali dyskryminacji i prześladowań. Większość z nich nie przeżyła wojny. Ponad 102 000 holenderskich Żydów zostało podczas Holokaustu deportowanych i zamordowanych.

Wśród najbardziej wymownych zachowanych świadectw tamtych czasów znajdują się fotografie ofiar. Nie zawsze jednak jesteśmy w stanie zidentyfikować ich bohaterów.

Projekt instytutu NIOD zatytułowany "Behind the Star" koncentruje się na fotografiach, których bohaterowie mają żółtą gwiazdę naszytą bądź przypiętą do ubrań. Od maja 1942 roku noszenie żółtej materiałowej gwiazdy – nazywanej w Holandii „Jodenster” – zostało narzucone przez niemieckiego okupanta. W ten sposób Żydzi podlegali łatwej identyfikacji, co stanowiło narzędzie ich stygmatyzacji i odczłowieczenia.

Po 1945 roku w archiwach znalazło się wiele fotografii z czasów wojny. BeeldbankWO2 (bank obrazów drugiej wojny światowej) to największe internetowe archiwum fotografii z tego okresu w Holandii, które zawiera ponad 200 obrazów przedstawiających osoby oznaczone żółtą gwiazdą. Zdjęcia te

ukazują zaledwie fragment życia przedstawianych bohaterów, a do odtworzenia i zrozumienia ich losów niezbędne jest poznanie ich imion i nazwisk.

Organizatorom projektu przyświeca cel dotarcia do nazwisk bohaterów fotografii, jak również do informacji, które pomogłyby w odtworzeniu ich losów.

Na stronie, do której link znajduje się poniżej, można zapoznać się ze zdjęciami oraz podzielić posiadanymi informacjami: <https://beeldbankwo2.nl/en/behind-the-star>

Pomóżmy Instytutowi NIOD dotrzeć do nazwisk i historii kryjących się za żółtą gwiazdą.

Zachęcamy wszystkich do podzielenia się wszelkimi posiadanymi informacjami na temat osób przedstawionych na fotografiach. Poszukujemy imion i nazwisk, jak również innych informacji, w tym dat i miejsc, w których fotografie zostały wykonane.

Będziemy wdzięczni za wszelkie wskazówki, nawet jeśli nie będzie możliwości zebrania wszystkich informacji za jednym podejściem.

MIĘDZYNARODOWY KONKURS: „MOJA PAMIĘĆ, MOJA ODPOWIEDZIALNOŚĆ. W MOIM MIEJSCU”

Miejsce Pamięci Auschwitz wraz z Instytutem Auschwitz-Birkenau ogłaszają międzynarodowy konkurs, którego hasło brzmi: „Moja pamięć, moja odpowiedzialność. W moim miejscu”.
Na zgłoszenia czekamy do 21 marca.

– W obliczu narastania nietolerancji, antysemityzmu, ksenofobii i innych postaw nienawiści, pragniemy poprzez konkurs zachęcić młodzież, społeczników, aktywistów, edukatorów, historyków i wszystkich otwartych na działania, do podjęcia działań przede wszystkim na poziomie lokalnym. Czujemy się w obowiązku kształtować w ludziach, szczególnie w młodych pokoleniach, postawy świadome, wrażliwe społecznie, zaangażowane i

odpowiedzialne – powiedziała prezes Instytutu Maria Ossolińska.

Celem konkursu jest znalezienie najciekawszych projektów, które poprzez nawiązania do historii niemieckiego nazistowskiego obozu koncentracyjnego i zagłady Auschwitz, zwracają uwagę na kwestie naszej współczesnej odpowiedzialności za świat, zwłaszcza w wymiarze lokalnym.

– Naszą ideą jest pokazanie, iż pamięć o Auschwitz może służyć budowaniu odpowiedzialności i uwrażliwianiu ludzi na niesprawiedliwość i ludzką krzywdę. Bardzo ważne jest dla nas promowanie i wzmacnianie postaw obywatelskich oraz wartości demokratycznych, które są jednym z narzędzi przeciwstawiania się nienawiści i obojętności – dodała Ossolińska.

Zgłaszane prace powinny zawierać opis działań już zrealizowanych lub pomysł na projekt. Kryteriami oceny jurorów będą m.in.: nawiązanie do tytułu konkursu, innowacyjność pomysłu/ projektu, możliwość jego realizacji, a także spójność i czytelność prezentacji.

Dopuszczalne języki prac to: angielski, niemiecki, francuski, hebrajski, hiszpański, rosyjski, polski i włoski, zaś objętość tekstu nie może przekraczać 6000 znaków ze spacjami. Prace prosimy przysyłać drogą mailową na adres [dosomething \[at\]auschwitz.org](mailto:dosomething[at]auschwitz.org) do 21.03.2022 r.

Nagrodzone prace zostaną opublikowane na stronie internetowej Muzeum. Zwycięzcy wezmą udział w warsztatach edukacyjnych

organizowanych w Miejscu Pamięci, a także będą mieli możliwość zaprezentowania swojego projektu w postaci nagrania podczas konferencji organizowanej na początku lipca w związku z 75. rocznicą utworzenia Muzeum.

Instytut Auschwitz-Birkenau podejmuje współpracę międzynarodową i oferuje, w ścisłej współpracy z Państwowym Muzeum Auschwitz-Birkenau liczne projekty kulturalno-społeczno-edukacyjne. Celem Instytutu jest budowanie i ciągłe poszerzanie sieci osób zaangażowanych w działania dyplomacji pamięci w Muzeum Auschwitz i docieranie do tych, którzy w Miejscu Pamięci nigdy nie byli.

Działania te Instytut podejmuje we współpracy z instytucjami zajmującymi się tematyką Holokaustu na świecie, instytucjami edukacyjnymi i kulturalnymi, stowarzyszeniami, z osobami zaangażowanymi w tę problematykę.

Regulamin konkursu

JEDNOSTKA WYWIADU RITCHIE BOYS OTRZYMA NAGRODĘ ELIE WIESELA

Tajna jednostka utworzona 80 lat temu odegrała kluczową rolę w ostatecznej porażce Niemiec. W jej skład wchodziło wielu uciekinierów przed reżimem.

Amerykańskie Muzeum Holokaustu USHMM wręczy swoje największe wyróżnienie, Nagrodę Elie Wiesela, organizacji Ritchie Boys, mało znanej specjalnej jednostce wywiadu wojskowego działającej podczas drugiej wojny światowej, w skład której wchodziło wielu żydowskich uciekinierów przed reżimem nazistowskim i która odegrała kluczową rolę w ostatecznym zwycięstwie aliantów. Ceremonia wręczenia nagrody odbędzie się wiosną tego roku.

– Ritchie Boys stanowili jedno z najskuteczniejszych tajnych narzędzi wywiadu armii amerykańskiej – powiedział nowo powołany na stanowisko szefa Rady Muzeum Stuart E. Eizenstat. – Wielu członkom organizacji udało się uciec z nazistowskich Niemiec, powrócili jednak jako żołnierze amerykańscy, z sukcesem wykorzystując swoją znajomość języka niemieckiego oraz kultury kraju. Odegrali oni istotną rolę w działaniach wojennych i ratowali ludzkie życie. Jesteśmy zaszczyceni, że możemy uhonorować ich zasługi w służbie Stanom Zjednoczonym oraz na drodze ku zwycięstwu nad Niemcami.

Odchodzący szef Rady Muzeum Howard M. Lorber dodał: – Zdecydowaliśmy o przyznaniu wyróżnienia grupie Ritchie Boys z uwagi na ich nieocenioną działalność oraz heroizm w walce, której przyświecało stłumienie nazizmu i Holokaustu. Ten mało popularny fragment amerykańskiej historii zasługuje na powszechne poznanie. Nasz kraj ma wobec członków ugrupowania ogromny dług wdzięczności za ich odwagę i poświęcenie. Czy jest lepszy sposób na uhonorowanie ich wszystkich niż odznaczenie nagrodą noszącą imię Elie Wiesela?

W kwietniu 1942 roku, w obliczu istotnych niedoborów członków wywiadu, armia amerykańska rozpoczęła wdrażanie planu przekształcenia Fort Ritchie, Obozu Straży

Narodowej w Maryland, w centrum szkolenia wywiadu. Około 20 000 mężczyzn, z których wielu było emigrantami bądź uchodźcami z ponad 70 krajów, w tym 2800 uchodźców z Niemiec i Austrii, którzy uciekli przed nazistowskimi prześladowaniami i dotarli do USA z łatką „wrogich obcokrajowców”, przeszło szkolenie w tym miejscu. Nazwano ich „Ritchie Boys”. Ich ogromny wkład w walkę z nazizmem – jedna z analiz wykazała, iż w ramach swojej działalności pozyskali niemal 60 procent operacyjnej wiedzy wywiadowczej na terenie Europy – oraz powojenne zaangażowanie w działalność na rzecz sprawiedliwego osądu dziś wciąż pozostają mało znane wśród amerykańskich obywateli.

Po odbyciu szkolenia Ritchie Boys zostali oddelegowani do różnych jednostek armii amerykańskiej. Wielu z nich wylądowało na plażach Normandii wkrótce po D-Day. Od tamtego momentu Ritchie Boys brali udział w każdej większej europejskiej bitwie, wykorzystując swoją znajomość języka przy zbieraniu informacji wywiadowczych i tłumaczeniu dokumentów wroga. Angażowali się także w działania psychologiczne i zachęcali niemieckich żołnierzy do poddania się rozdając ulotki, występując w audycjach radiowych oraz nawołując z wyposażonych w głośniki ciężarówek. Setki członków Ritchie Boys przydzielono do oddziałów wyzwalających

byłych więźniów dla udokumentowania okrucieństw, jakie się dokonały w tamtym czasie. Żydowskim żołnierzom groziło wielkie niebezpieczeństwo w przypadku pojmania; dwóch z nich pojmano i przeprowadzono egzekucję po tym, jak zostali zidentyfikowani jako Żydzi pochodzenia niemieckiego. Wielu z nich pracowało po wojnie jako tłumacze oraz prowadzący przesłuchania, w szczególności podczas procesów norymberskich.

W sierpniu 2021 roku obupartyjna Rezolucja Senatu numer 349 oficjalnie doceniła odwagę Ritchie Boys. Szacuje się, iż na dzień dzisiejszy żyje ok. 200 członków ugrupowania.

O Nagrodzie Elie Wiesela

Nagroda Elie Wiesela została utworzona w 2011 roku dla uhonorowania osób, których działania wpisują się w propagowaną przez Muzeum wizję świata, w którym obywatele występują przeciwko nienawiści, zapobiegają ludobójstwom oraz szanują ludzką godność. Elie

Wiesel, dyrektor i fundator Muzeum, został pierwszym laureatem tej nagrody, która następnie otrzymała jego imię. Na statuetce wygrawerowane są słowa w języku angielskim pochodzące z przemowy Elie Wiesela wygłoszonej podczas ceremonii noblowskiej i mówiące o tym, iż „Jedna uczciwa osoba może wiele zmienić”.

O amerykańskim Muzeum Holokaustu USHMM

The United States Holocaust Memorial Museum to bezpartyjna federalna instytucja edukacyjna będąca narodowym miejscem pamięci ofiar Holokaustu, którego celem jest dbanie o pamięć o Holokauście, zrozumienie tego zjawiska oraz jego stosowne traktowanie. Poprzez moc historii Holokaustu Muzeum zmusza liderów oraz jednostki z całego świata do stawiania czoła antysemityzmowi oraz innym formom nienawiści, zapobiegania ludobójstwom oraz poszanowania ludzkiej godności. Więcej informacji można znaleźć na stronie ushmm.org.

„NIE MA JUŻ ŻYDÓW, SZCZERYCH, PROSTYCH LUDZI”

W Muzeum w Chełmnie prezentowana jest nowa wystawa czasowa pt. *Życie kolskich Żydów sprzed lat...*, która upamiętnia pierwsze ofiary niemieckiego nazistowskiego obozu zagłady w Chełmnie (niem. Kulmhof) – Żydów z Koła.

Rankiem 7 grudnia 1941 roku, po pierwszą grupę kolskich Żydów (po dwóch dniach przetrzymywania w chederze i bet hamidraszu), przyjechały ciężarówki. Na każdą z nich załadowano po 50 osób, informując, że jadą do Chełmna (punktu zbornego), a dalej „na wschód”. Szoferom dawano głośne instrukcje, by jechali ostrożnie, zwłaszcza jeśli transportowano chorych. Niedługo później samochody wracały puste po kolejną grupę z listy.

Po nocy spędzonej w pałacu, Żydom rozkazano rozebrać się i przejść do wąskiego piwnicznego korytarza. Pałac (zachowały się relikty) zajmuje szczególne miejsce w historii SS-Sonderkommando Kulmhof. Ofiary spędzały tam ostatnie chwile przed śmiercią w mobilnych komorach gazowych. Usytuowane przy wyjściu z piwnic, ich wnętrza imitowały łaźnie.

11 grudnia odjechał ostatni transport z Koła. O wszczętych tam deportacjach pobliski Judenrat w Dąbiu informował Lajwe Wołkowicz: „Zaryzykowałem jednak i wyjechałem. Przejeżdżając przez Chełmno zauważyłem dużą liczbę oficerów SA i żandarmów. [...] W Kole nie widziałem na ulicach już żadnych Żydów”.

Łącznie w obozie zginęło około 3 tysięcy Żydów z tego miasta, ludzi „prostych i szczerych” jak pisał Henschel w *Sefer Kolo* (1958). Kolejnymi ofiarami przywiezionymi w grudniu 1941 roku do Chełmna byli Żydzi z Dąbia w powiecie kolskim oraz Żydzi z miast i miasteczek powiatu tureckiego skupieni w tzw. getcie wiejskim Czachulec–Kowale Pańskie.

W latach 1937–1939 w Kole żyło 4560 Żydów, co stanowiło około 35% ogółu mieszkańców. We współczesnej przestrzeni miejskiej pamięć o żydowskiej społeczności przywołują zniszczony cmentarz czy pomnik w centrum Nowego Rynku, gdzie znajdował się kompleks synagogałny. Istotnym przy tworzeniu scenariusza wystawy było zgromadzenie i dobór materiału źródłowego, który obrazuje złożone dziedzictwo kolskich Żydów.

Wystawa powstała z myślą o 80. rocznicy ich Zagłady. Jest pierwszą w powojennej tradycji „pisaną” o Holokauście ekspozycją dokumentującą i popularyzującą losy kolskich Żydów.

Otwarcie nowej wystawy muzealnej towarzyszyło uroczystości upamiętniającej pierwsze ofiary obozu i rozpoczęcie na masową skalę eksterminacji ludności żydowskiej w tzw. Kraju Warty.

„Życie...” jest zwieńczeniem rocznej pracy badawczej, w tym licznych kwerend i poszukiwań rodzin ocalonych z Holokaustu. Potomni z tej okazji udostępniłi swoje domowe archiwa, dostarczając wyjątkowych materiałów, jak fotografie Abrahama Stupaja, właściciela atelier fotograficznego przy alei Sienkiewicza w Kole czy wiersze Toli Moskal Kopyto, byłej więźniarki obozu Auschwitz-Birkenau.

Ekspozycja składa się z dwóch części. Pierwsza to pylony ekspozycyjne usytuowane w przestrzeni poobozowej w Chełmnie, gdzie w układzie chronologicznym przedstawiono losy

chronologicznym przedstawiono losy kolskich Żydów od wkroczenia niemieckich żołnierzy do miasta, stosowania antyżydowskich represji, przez przymusowe wysiedlenia, zamknięcie w getcie i Zagładę. Druga prezentowana w holu pawilonu obsługi historycznej Muzeum opowiada o życiu sprzed Zagłady. W tej części przewodni głoś mają litografie Harrego Daniela (Herszel Danielewicz) ze zbiorów Żydowskiego Instytutu Historycznego im. Emanuela Ringelbluma w Warszawie. Artysta-kolonin znany jest z cyklu prac poświęconemu „dawnemu życiu” o wyraźnie miejskich reminiscencjach. Narrację uzupełniają drobne przedmioty-artefakty prezentowane w gablotach.

Czemu wszystko już zamilkło? Po wojnie do miasta wrócił m.in. Michał Podchlebnik, naoczny świadek akcji wysiedleńczej kolskich Żydów, uciekinier z obozu w Chełmnie. W 1946 r. Koło zamieszkiwało do 35 Żydów, ale

nie zdołano odbudować żydowskiego życia, nie działały już żadne instytucje, w tym synagoga. W kolejnych latach z powodu utrudnionej egzystencji kolscy Żydzi emigrowali do Izraela, jak Podchlebnik, krajów Europy Zachodniej, Stanów Zjednoczonych czy Kanady.

Dziś w Izraelu działa Związek Ziomkostwa Żydów z Koła, którego przewodniczącym jest Izzy Israel Keren (Kutner). Prezentowana na wystawie fotografia mężczyzny przemierzającego kolską promenadę, ubranego w ciemny garnitur, na nogach lakierowane trzewiczki, na głowie gustowny kapelusz, przypomina o jego ojcu – Yeshayahu Szaji i tysiącach nieobecnych.

*Muzeum byłego niemieckiego Obozu Zagłady Kulmhof w Chełmnie nad Nerem Oddział Muzeum Martyrologicznego w Żabikowie

Obuwie ofiar obozu w Kole, fot., 10 czerwca 2010 r., przygotowane przez Władysława Bednara

Shoes of the victims of the synagogue in Kole, investigation

ZWIĄZK

Dziś w
o
odbędzie

WIEC

przeciw
za jego

ODSŁONIĘCIE POMNIKA OFIAR HOLOKAUSTU W TALLINIE

27 stycznia 2022 na Cmentarzu Liiva w Tallinie odbyła się ceremonia odsłonięcia pomnika ku czci estońskich Żydów zamordowanych w 1941 roku w rowie przeciwp pancernym usytuowanym w mieście oraz jego okolicach. W masowych grobach na Cmentarzu Liiva pochowano od 300 do 600 estońskich Żydów.

Podczas narodowej ceremonii upamiętniającej ofiary Holokaustu zorganizowanej na terenie miejsca pamięci Minister Edukacji i Badań Naukowych Liina Kersna powiedziała, iż obowiązkiem dorosłych jest opowiadanie uczniom o Holokauście po to, by tego rodzaju zbrodnie przeciwko ludzkości nigdy więcej nie powtórzyły się w przyszłości.

- Dla współczesnej młodzieży wydarzenia te, które miały miejsce już wiele dekad temu, mogą wydawać się bardzo odległe. Naszym obowiązkiem jako dorosłych jest opowiadanie uczniom o Holokauście oraz tłumaczenie, co doprowadziło do tamtych wydarzeń. W ten sposób możemy zapobiegać występowaniu tego rodzaju okrucieństw w przyszłości – powiedziała minister Kersna.

W tym roku Minister Edukacji i Badań Naukowych we współpracy z Estońskim Instytutem Pamięci Historycznej zorganizowała zimowe lekcje, podczas których uczniowie mieli możliwość zgłębienia zagadnienia antysemityzmu oraz Holokaustu jako zbrodni przeciwko ludzkości, jak również zdobywali wiedzę na temat narodu żydowskiego, jego kultury, zwyczajów i historii.

Minister Kersna dodała także, iż zbierając się przed pomnikiem poświęconym ofiarom tej tragicznej zbrodni przeciwko ludzkości w Międzynarodowym Dniu Pamięci Ofiar Holokaustu przypominamy sobie o naszym obowiązku występowania przeciwko wszelkim próbom zaprzeczania, iż tamte wydarzenia miały miejsce oraz usprawiedliwiania jakichkolwiek zbrodni przeciwko ludzkości:

- Nasze dzieje naznaczone są wieloma tragicznymi zdarzeniami, które pamiętamy

z perspektywy czasu jako bardzo bolesne lekcje. Nigdy nie wolno nam zapominać, czego nas nauczyły.

Prezydent Republiki Estonii Alar Karis, Minister Edukacji i Badań Naukowych Liina Kersna, Przewodniczący Korpusu Dyplomatycznego oraz Ambasador Republiki Łotwy w Estonii Jego Ekscelencja Pan Raimonds Jansons, a także Przewodnicząca Estońskiej Gminy Żydowskiej Alla Jakobson zabrali głos podczas ceremonii upamiętniającej. Ambasador Izraela w Estonii Jej Ekscelencja Pani Hagit Ben-Yaakov przestała swoje przemówienie w formie pisemnej. Główny Rabin Estonii Smuel Kot na koniec pobłogosławił zebranych.

Międzynarodowy Dzień Pamięci Ofiar Holokaustu jest obchodzony w Estonii od 2003 roku. Ceremonia upamiętniająca 77. rocznicę wyzwolenia obozu koncentracyjnego Auschwitz-Birkenau została zorganizowana przez estońskie Ministerstwo Edukacji i Nauki we współpracy z Estońską Gminą Żydowską, estońską delegacją Międzynarodowego Sojuszu na rzecz Upamiętnienia Holokaustu IHRA oraz Estońskim Instytutem Pamięci Historycznej. Od 2007 roku Estonia jest członkiem Sojuszu IHRA jednoczącego rządy oraz ekspertów w wysiłkach ukierunkowanych na wzmacnianie, rozwój i promowanie edukacji o Holokauście, badań w tym zakresie oraz inicjatyw na rzecz upamiętnienia na całym świecie oraz podtrzymywania zobowiązań Deklaracji Sztokholmskiego Forum na temat Holokaustu.

Fot: prezydent Alar Karis oraz minister edukacji i badań naukowych Liina Kersna.

MEMORIA

PAMIEĆ • HISTORIA • EDUKACJA

memoria.auschwitz.org

WYDAWCA

Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau

REDAKTOR NACZELNY

Paweł Sawicki

SEKRETARZ REDAKCJI

Agnieszka Juskowiak-Sawicka

REDAKCJA

Bartosz Bartyzel
Imogen Dalziel
Marek Lach
Łukasz Lipiński

KONTAKT

memoria@auschwitz.org

